

Pirsgirêka Dengê Daçekan

Di Kurmancî da, hinek daçek ji du hêmanan pêk tên û peyv dikeve navbera wan. Ev daçek, “bi... da”, “bi...ra”, bi...va”, “di...da”, “di...ra”, “ji...da”, “ji...ra” û “ji... va” ne. Daçek, ji ber ku bi peywira mayîn, berpêbûn, jêderketin, pêrabûn, şibandin û mêjerê radibin, pirr tên bikaranîn. Herweha daçek di çêkirina lêkeran da jî kartêker in û gellek lêker bi alîkarîya wan hatine çêkirin. Daçek, ji bela ku pirr tên bikaranîn, ji hêla fonetîkê va, tesîrê li ser ahenga gotinê çêdikin. Ev daçekên ku em qala wan dikin, herfa wan a dawîyê “a” ye. Em dikarin bibêjin ku melodîya wan li ser dengê “a”yê ye. Di edebîyata Kurdî a klasîk da, ev daçek bi awayê dengê “a”yê hatine bikaranîn. Di nimûneyên folklorê Kurdî da jî ev daçek bi pirranî bi awayê dengê “a”yê ne. Li gellek herêmên Kurdistanê, li Qafkasya û li Xorasanê jî îro roj pirranîya Kurmancan, van daçekan, li gorî awayê “a”yê, bi kar tînin.

Celadet Alî Bedir-Xan, wextê ku asasê rêzimana xwe datîne, di vê mijarê da, guh li pirranîya gelê Kurd, li edebîyata Kurdî ya klasîk û li folklorê nake û dengê van daçekan li gorî awayê herêma¹ xwe qebûl dike û di rêzimana xwe da dengê dawîya van daçekan bi awayê “e”yê dinivîse. Bi vî awayî, “bi...de”, “bi...re”, “bi...ve”, “di...de”, “di...re”, “ji...de”, “ji...re” û “ji...ve”yê derdixe pêş. Ev awa, li hin herêmên Botan, li Mêrdîn û derdora wê û li Binxetê li hin cîyan tê bikaranîn. Di eslê xwe da, ev dengê daçekên wan herêman li dengê “e”yê jî nafesile, pirrî caran “r” bi şid tê gotin û li hin cîyan ev deng, di navbera “i” û “e”yê da ye. Li wan herêman, hin dever van daçekan bi awayê “a”yê jî bi kar tînin.

Celadet Alî-Bedir-Xanî piştî ku ev biryara hanê daye, zêde dest nedaye nivîsên ku ji Hawarê ra hatine şandin. Di Hawarê da, herdu awa jî hatine bikaranîn, lê wî bixwe awayê “e”yê tercîh kirîye û derxistîye pêş loma di kovara Ronahîyê da, bi pirranî awayê “e”yê hatîye bikaranîn. Îro, di nivîsarên

¹ Li Botan, ji alîyê van daçekan va hinek herêm bi awayê “a”yê û hinek herêm jî bi awayê “e”yê diaxivin.

Kurmancî da, herdu awa jî he ne, lê kesên ku bi awayekî ayetî rêzimanê hînê xelkê dikin, bi vê meseleyê danakevin, radibin awayê herî berbelav, awayê “a”yê, şaş dihesibînin û awayê “e”yê li ser xelkê ferz dikin. Li ser meselê, kovar, rojname û hin weşanxane, cî nadin nivîs û pirtûkên ku bi awayê “a”yê hatine lêkirin, hinek ji wan jî dest tê werdidin û dengê wan daçekan diguherînin. Li Bakurê Kurdistanê, hin weşanxaneyên ku berê xwe didin kelepura Kurdî û pirtûkan çap dikin, ji ber ku serê xwe bi vê meseleyê neêşandine, dibêjin qey ew awayê “a”yê şaş e, radibin daçekên wan pirtûkan bi tamamî diguherînin. Ev desttêwerdan, bi pirranî li ser pirtûkên Kurdên Qafkasyayê hatiye kirin. Ev tişt, neheqîyeka mezin e û wextê ew deng tînin guhertin, ahenga peyv û hevokan jî xirab dibe. Lê tiştê ecêb, ev weşanxane, wextê pirtûkên edebîyata Kurdî ya klasîk çap dikin destê xwe nadin dengê van daçekan.

Eger ji alîyê standartbûna zimên va em li meseleyê binêrin, awayê herî berbelav û awayê ku klasîkên Kurdî, folklorê Kurdî piştî xwe didê, awayê “a”yê ye. Li ser vê meseleyê nîqaş hatine kirin, lê têrê nakin. Kesin he ne, vê guhertina Celadet Alî Bedir-Xanî qebûl nakin û li gorî awayê kelepura Kurdî, li gorî awayê herî berbelav nivîsên xwe lê dikin. Ev mesele, meseleyeka gellekî muhîm e û bi tamamî tesîrê li ser gotina mirovî çêdike. Ev ne îşê peyvek du peyvan e ku mirov rabe wan biguherîne. Ev ne îşê rastnivîsê ye jî. Eger mirov rabe ji Kurdekê ra bibêje, dengê van daçekên xwe biguherîne, dê gellek zehmet be jê ra. Ji ber vê yekê jî lazim e, em vê meseleyê bînin meydanê û li ser wê lêkolînên berfireh bikin. Gelo li ser vê meseleyê, fikrê raya giştî çî ye? Kî zimanê me standart dîke? Standartbûn li gorî çî û li gorî kê dibe? Lazim e, em li ser van pirsan jî bifikirin û xwe ji ber van nedin alî.

Gelo ji bo çî Celadet Alî- Bedir-Xanî, awayê berteng tercîh kir? Wî, piştî xwe da çî û çima li ser vê tercîha xwe du gotin nekirin? Wî bixwe qala vê yekê nekiriye û em nizanin li ser vê meseleyê li çî fikirîye. Li ser vê meseleya daçekan, hinek gotar hatine nivîsîn lê ew jî kevîran ji rêka me nadin alî. Birêz Mustafa Reşîd, li ser vê guhertinê di nivîseka xwe da, hem gazinên xwe dîke û hem jî li ser sedemên guhertina daçekan weha dibêje, *“Mamostayê mezin Mîr Celadet Bedirxan ev şêwe -li gor baweriya min- ji ber du sedeman hilbijartiye: Ji ber ku sîvîk û hêsan e. Ji ber ku di zaravayê Botî de wisa sîvîk tê bilêvokirin. Ji ber wê jî, em îro di zimanê standard de şêweyê sîvîk bi kar tînin. Lê belê rastiyeke din jî heye, ku piraniya gelê Kurd heya niha jî hên van paşdaçekan bi şêweyê bîngêhîn, şêweyê “a” bilêvdike.*

*Di Kurmanciya Navîn de jî bi şêweyê "a" tên bilêv kirin. Li Behdînan, li Hekarî û ji Beyazîd heya Meraş û Efrînê gişt bi awayê "a" dibêjin. Ji ber wilo jî, di gelek gotar û nivîsaran de em rastî şêweyê "a" dibin. Lê belê, heke em dixwazin zimanê xwe standard bikin, divêt em paşdaçekan jî bi yek şêweyî binivîsînin. Bi dîtina min –tevî ku kurdên herêma ez jê hatime şêweyê "a" bi kar tînin – divêt em şêweyê sivik, şêweyê "e", yê ku Mîr Celadet Bedixan pêşneyar kiriye, di zimanê standard de bi kar bînin. Heke rojekê ji rojan, dezgeheke fermî û nawendî ya zimanê kurdî biryarek girt û got, ku li gor prînsîpên demokratîyê, yan ji ber sedemê zanistî divêt em şêweyê "a" bi kar bînin, hîngê rewşeke din peyda dibe. Lê belê tiştê herî berbat ew e, ku mirov di hin nivîsaran de rastî şêweyekî têkil tê. Yanê mirov dibîne, ku xwediyê gotarê, hin caran şêweyê "e" û hin caran jî şêweyê "a" bi kar aniye."*²

Sedemên ku Mustafa Reşîdî destnîşan kirine, "sivikkirin" û "hêsankirin" in. Mirov bi van herdu sedeman jî qanih nabe. Ev sivikkirin û hêsankirin li gorî çi û li gorî kê ye? Tu ji Kurdekî Serhedî bipirsî dê awayê "e" yê jê ra giran bê; lê tu ji Kurdekî Mêrdînî bipirsî, dê awayê "a" yê jê ra giran bê. Mustafa Reşîd bixwe jî awayê "a" yê bi kar tîne û berê gotinê dide biryara dezgeheka fermî û navendî ku ew jî xwe dispêre prensîbên demokratîk û sedemên zanistî. Eger li gorî prensîbên demokratîk be, Kurmanc bi pirranî awayê "a" yê bi kar tînin. Herçi qas di warê dengzanîyê da li ser dangan lêkolînên berfireh hatibin kirin û taybetîyên dangan hatibin dîyar kirin jî, di vê çarçoveyê da heta niha li ser dengê "a" û "e" yê xebatek nehatîye kirin û zimannasên Kurd, xwe di vê mijarê da kerr kirîye. Gelo di Kurmancî da rêjeya bikaranîna dengê "a" û "e" yê çi ye? Di Kurmancî da, dengdêrên dirêj pênc in û dengdêrên kurt sisê ne, ev yek ji alîyê ahengê va çi tesîrê li ser vê meseleyê çêdike? Di veqetandekan da jî qertafa "a" yê mêtîyê dide û di qertafên dîyarîyê da jî "an" pirrjimarîyê dide, ev qertaf pirr tînin bikaranîn û bi dengê "a" ya daçekan ra li hev in, gelo ev yek li ser deng û ahenga zimên tesîreka çawa çêdike?³ Gerek meriv, bikare bersiva van pirsan û gellek pirsên dîtir bide ku neheqî li deng û ahenga zimên neyê kirin.

Birêz Rojan Hazim, di pêşgotina xwe ya pirtûka bi navê, "Devokê Hekarîya" da li ser vê meseleyê disekine, gazinek xwe dika û weha dibêje, "Wekî tete zanîn hindek daçek taxim in, wekî "di / da; bi / ra". Di piranîya mezin ya zaravayê Kirmancî da, piştî pêşdaçekên "di" û "bi", paşdaçekên "da" û "ra" tînin. Bo nimûne; "di nav da", "bi wî ra", an jî "rê di nav tûnêlê ra dibore", "av bi ser da hat". Lê li rojavaya

² http://www.kurdistanabinxete.com/Rojnamen_iro/Rojnamen_Taybet/Kurdax/Kurdax-Rojname-3.pdf

Reşîd Mustafa, Kovara Kurdax, Hejmeta 3'yan, Nîsana 2008'an

³ Nmn: Di mala wan da, ji zava ra stra.

Cizîrê û hindek navçekên berîya Mêrdînê ev paşdaçek wekî "de" û "re", anku "di nav avê de", "bi wî re" têne bilêvokirin. Heke li piranîyê biçin, di seda nehwêt [not] û pênc yê zimanê axivtinê da, bi giranî û berfirehî "da" û "ra" têne gotin. Lê ji ber ku Celadet Bedir Xanî gotîye, "de" û "re", êdî av û derav hatine sekinandin, "da" û "ra" hatine avêtin! Hal ew e ku, eve daçekên cêmik [twin] in. Di timamî tekstên edebîyata klasîk da ev formên „da“ û „ra“ hatine bi kar înan. Lê digel hindê jî, madem navçekeke lokal "de" û "re" dibêjin û Celadet Bedir Xan jî ew form bi kar înane, bila wekî daçekên cêmik di firehîya zaravayê Kirmancî ya nivîskî da bêne bi kar înan. Belê ma kî guh dide van rastîyan! Statûkoperêsên zimanî teroreke diwar rakirine li ser van daçekên "da" û "ra" û di kîjan tekstan da bibînin hema yêkser tirpana xwe ya sansûrî dadîweşîninê û nahêlin ew daçek bêhnê werbigirin! Celadet Bedir Xanî bi xwe, gava ku tekst bo wî dihatin ku di Hawarê da bêne weşandin, dest li wan daçekên cêmik nedaye û cih daye van daçekên cêmik ku paralel bi kar bînin. Hema sê nimûne ji Hawarê: "sibê da hişyar dibim ko hîn Hawar di destê min da ye... hevalên min em giş hişyar bûn me bi hev ra got..." [Hawar, c. I, r. 511, ji nivîsara F. M. Şahin, w. Nûdem]. "Çunkî heryêk li wan bi awayekî qise dike û di dilê xwe da dibêje..." [Hawar, c. I, r. 609, ji nivîsara Lacê Henê]. "Heke em heqnas bin, di nav me da kî bêtir hej ji miletê xwe dike, di dora wî da bicivin... Divêt em parsûstûrîyê nekin. Ji hev ra serê xwe daynin..." [Hawar, c. II, r. 792, ji nivîsara Bedrî Cemîl Paşa]. Di Hawarê da nimûneyên bi vî rengî gelek in, ku ji xwe Mem û Zîna Ehmedê Xanî bi van daçekên "da" û "ra" hatîye nivîsîn û her bi vî rengî jî di Hawarê da hatîye weşandin.⁴

Li gorî fikra Rojan Hazimî, ji sedî nod û pêncê Kurmancan awayê "a"yê bi kar tînin, Celadet Alî Bedir-Xan li gorî pirranîya gelê Kurd neçûye û lokal maye. Di Hawarê da, Celadet Alî Bedir-Xanî cî daye herdu awayan jî. Ango wî qet negotîye awayê "a"yê şaş e. Rojan Hazim jî vê pêşnîyarê dike û dibêje, sansurê neyînin ser awayê "a"yê û bihêlin bila herdu jî bînin bikaranîn. Belê, herçiqas awayê "a"yê serdest be jî, mirov nikare awayê "e"yê şaş bihesibîne. Herdu awa jî he ne û awayê herî berbelav û awayê ku klasîkên me piştî xwe didinê awayê "a"yê ye.

Gazin û hişyarîyên di vî warî da gellek in, M. Emîn Bozarslan, di pirtûka xwe ya bi navê Baxçe Zimên da li ser vê meseleyê disekine, dibêje awayê "e"yê, li zimanê me nake, piştî xwe dide edebîyata Kurdî a klasîk û folklorê, gellek nimûneyan dide û weha dibêje, "Wek ku tê zanîn, ev her du paşbendikên me yanî "da" û "ra", gelek caran ji alîyê hin nivîskar û rojnamevanên Kurd ve bi awayê "de" û

⁴ <http://www.xweza.com/Peshgotina%20devoke%20Hekariya.htm>

"re" tèn nivîsîn... Lê belê ew awa ne li awayê peyvîna piranîya gelê Kurd tê, ne jî li awayê edebîyata Kurdî ya klasîk û folklorê Kurdî tê. Lewra li gora piranîya peyvîna gelê Kurd û li gora edebîyata klasîk û folklorê Kurdî, ev her du paşbendîk "da" û "ra" ne.⁵

M. Emîn Bozarslan, awayê pirranîya gelê Kurd, edebîyata Kurdî a klasîk û folklorê Kurdî ji xwe ra dike palpişt. Lê M. Emîn Bozarslan, qala "va"yê nake û di nivîsên xwe da "ve"yê bi kar tîne. Herçiqas di hinek berhemên klasîk da "ve" hatibe bikaranîn jî dîsa pirranîya gelê Kurd û di folklorê Kurdan da "va" derketîye pêş.⁶ Jixwe hêmanên daçekan yên ku herî pirr tèn bikaranîn "da" û "ra" ne. Bikaranîna "va"yê ne zêde ye. Ji bo xatirê qafîye û arûzê, carna ew paşdaçek hatîye kurtkirin û bûye "ve".⁷ Di klasîkan da herî pirr qalibên, "di...da", "bi...da" û "ji.... ra"yê hatine bikaranîn. Wextê ku ev qalib li gorî cînavka xwe tèn kurtkirin, awayên wan ên kurt dibin, "tê da, pê da, jê ra" îcar di vî awayî da du dengdêrên dirêj tèn bal hev, ahenga wan çêdibe û xwendina wan hêsan dibe. Eger awayê "e"yê bê bikaranîn dê ev qalib bibin, "tê...re, pê...de û "jê...re". Wextê ku piştî dengdêrên dirêj dengdêrên kurt tèn, bilêvkirina wan zehmet e. Di rêzimanê da gellek nimûneyên vê yekê he ne.⁸

Wextê mirov, di vê çarçoveyê da li nimûneyên klasîkan dinêre, mirov baş tê digihîje ku ji alîyê daçekan va, qafîye û arûza edebîyata Kurdî ya klasîk li gorî awayê "a"yê hatîye lêkirin. Wextê ew awa bê xirabkirin kêş û arûza helbestê bi temamî tê guhertin, helbestên klasîk bi awayê "e"yê nayên xwendin. Li ser vê mijarê birêz Perwîz Cîhanî jî di nivîseka xwe da vê guhertinê wek şaşîyekê dest nîşan dike û weha dibêje, *"Celadet Bedirxan li ser wê bawerê ye, ku daçek û paşpirtikên wekî: da, ra, va, ... debê bi şeweya: de, re, ve... bêne nivîsînê, ku ew jî çewt e û binêşa wê ya devokî heye. Dema ku mirov li ser zimanê kurdî lêkolînê dike, mirov dibîne, ku ji Îrewanê bigire ta 'Efrînê, ji wir bigire ta Kirmanşah û Dêhloran û Mêhranê, ji wêdê bigire ta Şîraz û Xurasanê hemû kurmanc û Soran û Goran û Lek û Lor û bigire Fars jî van daçek û paşpirtikan bi dengdêra "A" bi lêv dikin. Tenê çend devokên dorûberên Cizîrê da ew rewşa rabêjtinê heye. Lê tiştêkî pirr girînge dî heye, ew jî rewşa kewnetoreya kurdî ye. Eger em wê rênivîsa Celadetî bipejirînin, bi sedan û belkû bi hezaran kêş û qafîye û wate li helbest û kewnetoreya me ya nivîskî û heylo li toreyê me*

⁵ Bozarslan M. Emîn, Baxçê Zimên 1, Weşanên Dengê, rp. 193, Amed, 2008.

⁶ Di nava gel da, awayê "va" û "ve"yê herdu jî tèn bikaranîn, lê li hinek deveran bêtir dengê "a"yê ber bi "e"yê va çûye. Di bikaranîna "ve"yê da amaje bi lêkeran jî tê kirin, "ve-xwarin, ve-kirin" ev amaje ji bo "da" û "ra"yê jî derbas dibe, "da-xistin, da-ketin, ra-xistin, ra-ketin"

⁷ Dengê "a"yê her ku ber bi alîyê Binxetê va tê diguhere û dibe "e": Wellah-Welleh, Melâ-Melê " Herçiqas di hinek peyvên da dengê "a"yê ber bi "e"yê va çûbe jî (Xwast-xwest, Stand-stend, Xwand-xwend) di daçekan da ev tişt pirr çênebûye û bi tenê li hin herêman he ye.

⁸ Qertafa cînavka kesê sisêyan, piştî dengdêrên dirêj dikeve: Ew digirî(e), Ew diajo(e), Ew çû(e)

ya zarkî da dê xewîşdar û birîndar bibin. Ji, 'Elîyê Herîrî bigire, ji Seyîdî Hewramî bigre ta Elîyê Berdeşanî û ta Cigerxûnî û bi sedan hozanên kurd "DA, RA, VA" bi kar birine. Eger em dest li wan nivîsînan werdin û bînin ser rênivîsa Celadetî, edebîyata me dê pîrr birîndar bibe û derbên necebîrandî dê li edebîyata me bikevin. Hindek kesên ku haya wan ji şêweya edebîyata vehûnandî tune ye û tiştêkî ji kêş û qafîya û 'erûzê nizanin, hindek helbestên kurdî tîpguhêz kirine, û korkorane li dû vê rêbazê ra çûne û bi sedan helbestên kurdî ji kêş û qafîyê xistine...

Nimûne:

Eger em tenê qesîda Melayê Cizîrî ya felsefî; „Allah se'hergehê ezel yelmûmê 'işqê şu'ile da „ bînin ser rênivîsa Celadetî, dê bibînin ku çî alozî û çî têkelpêkelîyek sosret dê bikeve nav helbesta Cizîrî da.⁹

Weku Perwîz Cîhanî jî dîyar dike, di zaravayên Kurmancî û Farisî jî, dengê daçekan li ser awayê "a"yê ye.¹⁰ Bi sedan hozanên Kurd, berhemên xwe li gorî "a"yê lê kirine. Eger klasîkên me di warê daçekan da li gorî "e"yê bînin guhertin, yan jî awayê "e"yê bê belavkirin dê di xwendina wan da zehmetî çêbibe. Ji alîyê folklorê Kurdî va, ji bo ahenga kilaman, ji bo ahenga gotinên pêşîyan û ji bo ahenga gellek tiştên dîtir jî ev desttêwerdan dê serêşîyan çêbike. Em bala xwe bidin nimûneyên gotinên pêşîyan li jêr bê ahenga wan çawa li ser dengê "a"yê ye,

" Baz bi bazan ra, qaz bi qazan ra."

"Masî di golê da nayê bazarkirin."

"Cotê solan di rêya jinan da tê qetandin."

Ji xeynî vê yekê, tesîra herî mezin li ser sazîkirina hevokan çêdibe. Ji alîyê ahenga dengên va, ziman di xwe da muzîkekê dihewîne û rîtmê hevokê pîrrî caran li gorî wê muzîkê bi dest dikeve.¹¹ Em nimûneyekê ji Ehmedê Xanî bidin,

"Ez mame di hîkmeta Xwedê da / Kurmanc-i di dewleta dinê da / Aya bi çî wechî mane mehrûm / Bîlcumle jibo çî bûne mehkûm!"¹²

Di herdu malikên ewil da, dengê ku ahengê çêdike "a"ye. Rîtm, li ser wê ye. Di navbera "a"ya peyva "mame" û "hîkmeta"yê û "a"ya daçekan da

⁹ http://www.amidakurd.net/qunciknîvis/şaşîyên_rênivîsa_gorrbihîşt_celadet_bedirxanî

¹⁰ Kirmanckî, "Hûmay kê tofanan ra bipawû." "Ti kotî ra yena?" Di Kirmanckî da "va" pîrr nayê bikaranîn pîrrî caran "a", "ya" û "ra" şûna "va"yê digirin. "Pirtûkê keynîke newe ra çap bi." Soranî, "Le Hewlêr ra dêt.", "Le şer da mird."

¹¹ Herweha tesîra vê guhertinê li ser muzîka Kurdî jî he ye.

¹² Mem û Zîn, Ehmedê Xanî, Amd: M. Emîn Bozarslan, Weşanên Dengê, Stenbol, 2005 rp. 166.

ahengek he ye. Deng xwe li hevdu digirin û peyv pirrî caran li gorî ahenga wan dengan tèn tercîhkirin. Ango wextê dengê daçekan bê guhertin, berê hevokê dibe ku bikeve cîyekî din û peyvên dîtir bèn tercîhkirin.

Melayê Cizîrî, li Botan maye û wî di dîwana xwe da, awayê dengê “a”yê bi kar anîye. Eger em ji Dîwana Melayê Cizîrî nimûneyekê bidin û wan dengan biguherin dê kêşa arûzê xirab bibe û qafîyeya helbestê ji hev bike,

“Ger dilber û wer ‘aşiq in ‘arif di vê da şadiq in
Ayîneyê nûra Heq in cih cih di wan da cilwe da”¹³

Ev malik dê piştî guhertinê dê weha bibin,

“Ger dilber û wer ‘aşiq in ‘arif di vê de şadiq in
Ayîneyê nûra Heq in cih cih di wan de cilwe da”

Piştî guhertinê hem wezna arûzê ya, “Mustef’ilun Mustef’ilun Mustef’ilun Mustef’ilun”ê xirab dibe û hem jî ahenga dengê “a”yê ji hev dikeve.

Eger em li ser vê meseleyê nesekinin û çareserîyekê jê ra peyda nekin dê sibêroj gellek alozî derkevin meydanê. Pirtûkên ku ji bo perwerdehîyê tèn hazirkirin ji bo vê meseleyê nimûne ne. Xwendekarên ku bi awayê “a”yê mezin bûne ji xeynî hin herêman, di xwendina awayê “e”yê da ditengijin. Jixwe wextê mirov bala xwe dide hinek nivîskaran, herçiqas nivîsa wan li gorî “e”yê be jî mirov dibîne bê gotina wan çawa hîn jî li ser awayê “a”yê ye. Gellek zimannas, di vê meseleyê da piştevanîya awayê “a”yê dikin û dibêjin, bila daçek bi awayê xwe yê herî berbelav bèn bikaranîn û em pišta xwe bidin kevneşopîya xwe lê hegemonyaya rêzimanî, di vê mijarê da hîn jî li ber xwe dide. Michael Chyet, zimannasê Amerîkî yê ku li ser Kurdî xebitîye, ew jî di vê meseleyê da, piştevanîya “a”yê dike û van salên dawî di nivîsên xwe da, awayê “a”yê tercîh dike. Di vê mijarê da, camêr dibêje, ez li gorî pirranîya gelê Kurd diçim û ji alîyê dengê daçekan va piştevanê berbihevanîna zaravayan im.

Nimûneyên li ber destên me nîşan didin ku, di warê rêzimanî û nivîsaran da, vê guhertina hanê bi Celadet Alî Bedir-Xanî dest pê kirîye û tu zemîneka wî ya zanistî nîn e. Sivikkirin û hêsankirin, îzafî ne û pišta xwe nadin palpiştên

¹³ Dîwan, Melayê Cizîrî, Amd: Emîn Narozi, Weşanên Avestayê, Stenbol, 2012, rp. 309.

zanistî. Îro roj, gellek mijarên ku Celadet Alî Bedir-Xanî qet qala wan nekirîye, li meydanê ne, hin qaîdeyên rêzimana wî tên rexnekirin û guhertin. Di vê mijarê da, biryara Celadet Alî Bedir-Xanî, li raya giştî û tradîsyona zimanî nake. Herçiqas ji awayê “a”yê ra negotibe şaş e jî feraseta ku îro li ser kar e, bêhnê li awayê “a”yê diçikîne û li ser vê meseleyê pirr nafikire. Di warê nivîsê da, li Bakurê Kurdistanê bêtir awayê “e”yê tê bikaranîn lê li seranserê Kurdistanê awayê “a”yê li pêş e. Nebûna perwerdehîya bi Kurdî, rê li ber gellek alozîyan vekirîye û nehiştîye ku gel daxilî van meseleyan bibe. Hinek derdor û kesayetên, di vî warê da xwe xwedî erk diîye û li ser van qaîdeyên rêzimanî biryar dane. Lazim e ji vir bi şûn da ev meseleyên rêzimanî, bi fikr û ramanên raya giştî û bi lêkolînên zanistî û civakî bîn çareserkin.

Em li ser vê meseleyê bi giştî digihîjin van encaman:

1. Pirranîya gelê Kurd, di van daçekan da, awayê “a”yê bi kar tîne.
2. Di edebîyata Kurdî a klasîk da, ev daçek bi awayê “a”yê hatine bikaranîn.
3. Folklorê Kurdan, bi pirranî li gorî awayê “a”yê ye.
4. Di zaravên Kurdî da û di Farişî da, di van daçekan da awayê “a”yê tê bikaranîn.
5. Di warê rêziman û nivîsê da, vê guhertina hanê, bi Celadet Alî Bedir-Xanî dest pê kirîye.
6. Celadet Alî Bedir-Xan, di vê meseleyê da hesabê pirranîya gelê Kurd nekirîye li gorî tradîsyona Kurdî neçûye.
7. Di nivîsên Hawarê da, herdu awayên van daçekan jî hatine bikaranîn.
8. Sivikkirin û hêsankirin îzafî ne û li gorî kesan diguherin û ji bo vê meseleyê nabin palpiştên zanistî.
9. Ev dengê daçekan, tesîrê li ser aheng û muzîka zimên çêdikin.
10. Awayê berbelav bê guhertin û êdî neyê bikaranîn arûz û qafîyeya helbestên lêkirî xirab dibe.
11. Ev daçek ji ber ku heşt heb in, pirr tî bikaranîn û tesîrê li ser ahenga peyv û gotinê çêdikin.
12. Hin weşanxane, rojname û kovar, dengê van daçekan şaş dihesibînin û wan diguherînin. Gerek bi tu awayê ew deng neyên guhertin.
13. Herdu awa jî rast in û ev mesele, meseleya rastnivîsê nîn e.
14. Hêmanên van daçekan, “da” û “ra” zêde tî bikaranîn.

15. Hêmana “va” û “ve”yê ya van daçekan pirr kêmtê bikaranîn û di klasîkan da “va” jî hatîye bikaranîn “ve” jî hatîye bikaranîn.
16. Ji ber ku daçek, di zimên da bi peywira gellek tiştan radibin, zimanê meriv li gorî wan dengên daçekan teşe digire. Zehmet e ku mirov dengê daçekên xwe biguherîne.
17. Frekansa van herdu dangan çi ye? Dirêjbûn û kurtbûna van dangan, çi tesîrê li ser awayê vegotinê çêdikin, em nizanin.
18. Eger ev pirsgirêk neyê çareserkin, sibê roj dê di warê perwerdehîyê da gellek alozî derkevin.
19. Li ser vê meseleyê gerek lêkolîn bîn çêkin. Ji alîyê fonolojîk da taybetîyên dengê “a” û “e”yê bîn dîyarkirin.
20. Lazim e, ev guhertin ji alîyê sosyolojîk û psîkolojîk va jî bê nirxandin. Gelo deng çi tesîrê li ser derûnîya însanan çêdikin, gerek li ser vê yekê xebat bîn kirin.

Çavkanî:

- Badıllı, Kemal, Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri, Ankara Basım ve Cilt Evi, 1965.
- Balî, Abuzer, Kürtçe Dilbilgisi, Rêzimana Kurdî, Alan Yayıncılık, Stenbol, 1992.
- Baran, Bahoz, Rêzimana Kurmancî, Weşanên Belkîyê, Stenbol, 2012.
- Bedir-Xan, Celadet Alî, Elfabêya Kurdî Bîngêhên Gramera Kurmancî, Weşanên Dozê, Stenbol 1998.
- Bedir-Xan, Celadet Alî û Roger Lescot, Kürtçe Dilbilgisi, Weşanên Dozê, Stenbol, 2004.
- Bozarslan, M. Emin, Baxçê Zimên 1, Weşanên Dozê, Stenbol, 2008.
- Bozarslan, M. Emîn, Ferhenga Kurdî, Weşanên Dozê, Stenbol, 2011.
- Bozarslan, M. Emîn, Mem û Zîn, Weşanên Dozê, Stenbol, 2005.
- Hawar, Kovar 2 cîld, Weşanên Nûdemê, Stockholm, 1998.
- Kurmancî Rojname, Weşanên Avestayê, Stenbol, 2011.
- Malmîsanij, Kirmnacca (Zazaca) Dilbilgisi, Weşanên Vateyê, Stenbol, 2015.
- Mistefa Aydogan, Rêbera Rastnivîsê, Weşanên Rûpelê, Stenbol, 2012.
- Qanatê Kurdo, Gramera Zimanê Kurdî, Weşanên Koralê, Stenbol, 1991.
- Ronahî, Kovar, Weşanên Belkîyê, Stenbol, 2010.
- Ordîxanê Celîl, Zargotina Kurda I-II, Weşanên Aramê, Stenbol, 2013.

Bahoz Baran